

○ De macht(eloosheid) van lonesome cowboys
- Een kritiek op *De Goeie, de Slechte en de Lelijke* van Het Gevolg -

Cultuurjournalist Evelyne Coussens zag *De Goeie, de Slechte en de Lelijke van Het Gevolg* en was onder de indruk van de manier waarop er in deze voorstelling voor jongeren naast een knappe dramaturgische structuur ook ruimte is voor brede ethische vragen over schuld en onschuld. Antwerpenaar Bart van Nuffelen liet zich voor zijn tekst inspireren door zijn eigen jeugd en door de gelijknamige film van Ennio Morricone. Hij laat zien hoe drie jonge pubers hun weg zoeken in de hedendaagse stadsjungle. Wanneer het uit de hand loopt, kom je volgens Coussens onvermijdelijk uit bij de afweging wie hiervoor verantwoordelijk is: de ouders, de maatschappij, of het lot.

Evelyne Coussens

De ijle mondharmonicaklanken missen hun uitwerking niet. Ennio Morricone's *main theme* uit *The Good, the Bad & the Ugly* roept spontaan associaties op met ruige cowboys, zinderende prairies en het doorgroefde gezicht van Clint Eastwood. Sergio Leone's western uit 1966, nu geboekstaafd als klassieker, werd in zijn tijd nochtans erg negatief ontvangen door het Amerikaanse publiek. Het harde verhaal en het genadeloze gedrag van de drie anti-helden shockeerde. De Amerikanen vonden de film 'immoreel': Sergio

Leone had in zijn film immers nagelaten om duidelijk te onderscheiden wie *good* en wie *bad* was. Erg verontrustend.

Even verontrustend blijft drieënveertig jaar later *De Goeie, de Slechte en de Lelijke* van Het Gevolg. Geïnspireerd door zijn eigen jeugd in de Antwerpse deelgemeente Borsbeek verplaatst auteur Bart Van Nuffelen, naast auteur ook regisseur bij het Antwerpse MartHa!tentatief, de setting van het Wilde Westen naar een hedendaagse stadsjungle. De wind suist nog als vanouds over het landschap, maar hij voert vooral fijn stof aan, dat zich afzet op de troosteloze braaklanden aan de rand van de grote stad. Briesende paarden zijn vervangen door racende BMX'jes. Clint Eastwood en de zijnen, dit keer in de gedaante van *urban cowboys*, kijken nog steeds met toegeknepen ogen in de zon. En ze zijn, moreel gesproken, nog steeds even ambigu als de cowboys van Leone. Vervelend ambigu.

De kinderen uit *De Goeie, de Slechte en de Lelijke* staan ver af van het in het jeugdtheater nog verbazend reguliere beeld van 'het kind' als een zuiver en onschuldig schepsel. Niet zo bij Van Nuffelen. De twee hoofdpersonages zijn te klasseren onder de noemer 'crapuul': ze zijn wreed en dictatoriaal, gemeen en achterbaks. De dertienplussers in de zaal vinden hen geweldig, wij hebben van onze kant de grootste moeite om enige sympathie voor de ettertjes op te brengen. Maar ons oordeel verschuift, en het zal gedurende de voorstelling steeds stuurlozer alle richtingen uitschieten. Niet doordat regisseur Nathalie Roymans, vaste regiegast bij Het Gevolg, de kinderen in de rol van zielige sociale slachtoffertjes duwt, integendeel. Wel omdat ze zonder enige verschoning, zonder een greintje sentiment maar genadeloos helder tóónt in welke

omgeving ze leven. Door deze 'objectivering' treft de vraag naar verantwoordelijkheid ons als een mokerslag. De wereld waarin deze ettertjes opgroeien is minstens even meedogenloos als zichzelf. Dat brengt ons in verwarring – handelen deze kinderen immoreel? Wie is verantwoordelijk voor hun daden? Had dit verhaal überhaupt anders kunnen aflopen? *De Goeie, de Slechte en de Lelijke* neemt ons mee op een *bad trip* die rusteloos de grenzen van goed en kwaad, schuld en onschuld verkennt.

De dagen schokken van den ellentriek

De scène is sober aangekleed. We zien drie *houten skate-ramps*, een verkeerssignaal (die voortaan 'de zwaaimens' zal heten) en een reusachtig vrachtwagenwiel. Het zijn attributen die hun suggestieve doel niet missen: het doffe geraas van de nabijgelegen ring, het zwerfvuil en de troosteloze plukjes groen tussen de woontorens denken we er op eigen kracht bij. Wie hier opgroeit, heeft het niet onder de markt. Nog voor de eigenlijke handeling inzet, zien we een bleke jongen met een indrukwekkend stel cowboylaarzen over het terrein struinen. Hij heeft een zachte oogopslag en een schuchtere, verlegen glimlach. Hij geeft geen kik, maar verdwijnt als een geest opnieuw in de coulissen. De woordenloze, onaardse verschijning van Tim David als de 'Lelijke' zal ons de hele voorstelling lang ademloos aan de scène kluisteren.

De 'Goeie' en de 'Slechte' worden met groot geweld geïntroduceerd. Van over de ramp komen ze aangeleden: lastige, luidruchtige hangkinderen, die zich in het braakland van hun omgeving bezighouden met gewelddadige spelletjes – ballen uit elkaars mond slaan, in een tapijt van de ramp

rollen, gooien met dartsplijltjes. Nathalie Roymans neemt haar tijd om hun leefwereld en onderlinge verhoudingen uiteen te zetten. De Goeie (Tom Van der Velde) is het naamloze vertelpersonage, meteen ook stem en blik van auteur Bart Van Nuffelen. Het is een klein, schriel mannetje met een te hoge stem, wiens pientere inzichten door angst vertroebeld worden. Zijn overlevingsstrategie is het spelen van zijn rol: 'Ik ben de Goeie, maar ze moesten eens weten wat er in mijn kop zit'. Het leven heeft hem vals en achterbaks gemaakt, en 'eens je dat geleerd hebt, duurt het een heel leven om het weer af te leren.' Zijn gluiperigheid garandeert hem een sociaal overleven, net zoals zijn familieband met zijn kolossale stiefbroer Rello (Bert Dobbelaere), de Slechte. Rello's overlevingstactiek heet 'bruut geweld': de grote, zware jongen terroriseert als een ware *bully* zijn leeftijdsgenoten. Rond beide broers cirkelt een onzichtbare groep kinderen die stuk voor stuk een geschiedenis meezeulen van verlies en beschadiging, of zoals de Goeie opmerkt: 'Iedereen heeft hier wel een reden om geen kind meer te zijn.' Nieuwe mama's en papa's doen hun intrede, brengen stiefbroers en stiefzussen mee, vloeken, slaan met de deuren, verhuizen opnieuw en rukken zo vriend- en broederschapen uit elkaar. Vroegwijs word je daar wel van.

In de wijk en op school geldt een strikte pikorde. Rello is de baas. Samen met zijn 'panthers' hangt hij in een boom en met ontluikende bronstigheid kijken ze naar de meisjes op weg naar de dansles. Bengelend aan die tak balanceren de jongens nog even tussen kindertijd en puberteit, *entre les garçons*, terwijl het stilaan begint te kriebelen in de buik. Onafwendbaar nadert het keerpunt waarop de hechte kliek mannetjes zich tegen elkaar zal keren in de strijd om een

vrouwetje, en de eensgezinde groep kameraden verstrooid raakt tot afzonderlijke koppels. Het zindert in de lucht, zoals Van Nuffelen het zo prachtig zegt: 'De dagen schokken van *den ellentriek*'. Er staat iets groots te gebeuren, maar nu nog niet, nog net niet. Voorlopig hangen de panters rustig in hun boom, en is hun wereldbeeld intact.

Alles verandert de dag dat 'den Amerikaan' in de wijk verschijnt. Hij is de zoon van 'Hesters', een vroegere diva uit de buurt, die jaren geleden naar Amerika trok om er haar geluk te zoeken. Het loochenen van z'n afkomst wordt door een gemeenschap niet makkelijk vergeven. Hesters is terug uit Amerika, mét een zoon en zonder illusies. De afgunst, de rancune en de spot van de wijk zijn niet van de lucht. Haar vreemde, in zichzelf gekeerde zoon vindt in navolging van zijn moeder geen aansluiting bij de kameraden uit de buurt. Dus dwaalt hij in z'n cowboylaarzen langs de grote baan, sluit vriendschap met de metalen 'zwaaimens' en vervult de andere urban cowboys met angst en afgunst.

Sleutel voor het eigenlijke drama is het moment dat den Amerikaan op school verschijnt. De smeltende blik in de ogen van de vrouwelijke leerkracht en het verlegen geschuifel van de meisjes in hun banken vertelt Rello instinctief dat zijn dagen als leider geteld zijn. Het moment is gekanteld: waar in zijn mannelijke machowereld fysiek overwicht tot op dat ogenblik het hoogste goed was, brengt de knappe, mysterieuze nieuweling plots een nieuw criterium binnen voor status: de liefde van de meisjes. De ster van den Amerikaan rijst, Rello's gezag taant. De kinderen worden minder bang, ze lachen minder hard om Rello's grapjes. De panters komen niet

meer naar de boom. Rello en zijn broer gooien hun cowboyhoeden weg, en grijpen in.

Het 'vreselijke accident' dat al van in de eerste scène werd aangekondigd, wordt door beide kinderen rechtstreeks geïnitieerd. Ze leggen 'de zwaaimens' op de grote baan. In een poging zijn robotvriend te redden raakt den Amerikaan onder de wielen van een aanstormende tientonner. Het kind wordt in stukken teruggevonden. Levend weliswaar, maar als een zucht verspreidt de mare van zijn toestand zich door de gemeenschap: 'Die gaat daar nooit normaal uitkomen'. De 'Lelijke' is geboren.

Therapeutische wedersamenstelling

Een logische reconstructie van het handelingsverloop, zoals hierboven, doet de intelligente en complexe verhaalstructuur eigenlijk onrecht. In zijn tekst husselt Bart Van Nuffelen de chronologie van het verhaal compleet door elkaar, vlot schakelend tussen heden en verleden. Hoewel de Goeie en de Slechte al van bij de eerste scène op sappige wijze de uiteengerukte ledematen van de Lelijke beschrijven, zorgt de langzame, thrillerachtige onthulling van de volledige toedracht van het verhaal voor aanhoudende spanning. Het is een spanning die niet enkel schuilt in het bijeenpuzzelen van de feitelijke gebeurtenissen, maar vooral trilt in de hoofden van de betrokkenen. Vanaf de dag dat den Amerikaan, na een lange revalidatie, opnieuw op school verschijnt, voelen Rello en zijn broer zich niet meer op hun gemak. In hun geschokte fantasie worden ze achtervolgd door 'de cowboy': een levende dode met een kruk en slechts één, alziend blauw knikker oog. Hun pogingen om de herinnering aan het ongeval van zich af te schudden mislukken – het eindeloze remmen en de

machteloos molenwiekende robotarm van de zwaaimens zijn in hun geest verankerd. In ware Lynchiaanse stijl laat Nathalie Roymans de spookcowboy opduiken doorheen het verhaal, een huiveringwekkend beeld van een verminkt kind, de verpersoonlijking van een loodzware schuld. Wiens schuld?

Van Nuffelen situeert de flashback-vertelling van de Goeie grotendeels in zijn eigen kindertijd, maar naar het einde toe laat hij daar nog een tweede, breder perspectief overheen glijden, dat uitzoomt in de tijd. Jaren later is het *jongske* geen jongske meer maar een man, die met de ontwarring van het kluwen rond het dramatische voorval eindelijk rust probeert te vinden. Het perspectief geeft de tekst op slag de diepgang van een *coming of age*-verhaal. In de vorm van een soort therapeutische wedersamenstelling probeert de volwassen Goeie zijn demonen uit te drijven. De Slechte, die niet lang na het ongeval uit zijn leven zal verdwijnen, blijkt dat al veel eerder gedaan te hebben: nog voor hij uit de wijk verhuist, gaat Rello spreken met de kreupele Amerikaan. Daar is de Goeie op dat moment te laf voor, want 'eens je geleerd hebt achterbaks te zijn, duurt het een heel leven om dat af te leren.' Het gevolg is dat jaren later, van achter het raam van de woonkamer waar de Goeie met z'n gezin zit, nog steeds een cowboy met één blauw oog zijn woonkamer in loert. 'Vertel me toch wat er is gebeurd', smeekt de cowboy. En dus spreekt eindelijk de man, door het verhaal te vertellen van *De Goeie, de Slechte en de Lelijke*.

Race, moment et milieu

Het opentrekken van het tijds kader is meer dan een intelligente dramaturgische zet die het verhaal lostrekt van de anekdote en het een grotere psychologische diepgang geeft.

Het baant ook de weg voor een heleboel vragen van nog bredere, ethische aard. Wie heeft het drama van den Amerikaan op zijn geweten? Zijn deze kinderen slecht? Of zijn het zelf slachtoffers? Wat de productie zo boeiend en waardevol maakt, is dat Van Nuffelen noch Roymans een welomlijnd antwoord geven of ons oordeel in de een of andere richting sturen. Bijgevolg mislukt elke poging tot het onderscheiden van 'daders' en 'slachtoffers'. Toch even proberen.

Natuurlijk zijn het in eerste instantie de Goeie en de Slechte die den Amerikaan naar de baan lokken: twee rotventjes, die weinig aanspraak lijken te maken op hun titel van sociaal slachtoffer. Ze hengelen in ieder geval niet naar medelijden, noch naar begrip. Ze handelen uit angst, uit afgunst en uit eigenbelang. En toch kunnen we – als we dat willen – hun gedrag evengoed verklaren als instinctief logisch en in het belang van de groep. Beschouw hen even niet als kinderen maar als dieren, gehoorzaamend aan de regels van de dieren. Die strikte pikorde in hun 'roedel' heeft zo z'n nut. Hoeveel pesterijen, vernederingen en *bully*-gedrag er ook aan te pas komen: eens de hiërarchie is geïnstalleerd brengt ze helderheid en veiligheid, begrippen die in het al wankele leven van deze kinderen van enorm belang zijn. Wie inbreekt op de pikorde tast met andere woorden de fundamenten van een miniatuurmaatschappij aan, en dat zoiets agressie uitlokt, spreekt voor zich. Het onschadelijk maken van een destabiliserende factor zou je dus evengoed kunnen zien als een nobele daad van 'goed bestuur' – hoe cynisch dat ook klinkt.

Wanneer er drama's met kinderen voorvallen, worden traditioneel de ouders als eerste met de vinger gewezen. Waar waren zij toen hun zoon langs de grote baan liep? Konden zij hun kinderen niet beter beschermen? Ook over dit cliché zaait Van Nuffelen twijfel. De ouders uit *De Goeie*, de *Slechte* en de *Lelijke* hebben misschien juist veel te hard hun best gedaan om, vanuit hun eigen troosteloze situatie, zo lang mogelijk hun kinderen te beschermen. Die poging tot versuikering wordt hen in een zeldzame rechtstreekse aanklacht door de Goeie in het gezicht geslingerd: 'Waarom maken ze ons iets wijs? Waarom vertellen ze verhalen over kinderen die rond een kampvuur dansen, of een schat vinden, als dat bij ons nooit gebeurt?' Op de drempel tussen kind en kind-af voelt deze generatie zich alvast bedrogen. Terwijl de realiteit zich elke dag onder hun neus afspeelt onder de vorm van slaande deuren en kletterende ruzies, proberen volwassenen hen tegelijkertijd nog steeds in sprookjes te doen geloven. *Get real*. Maar in hoeverre hebben deze volwassenen zelf ooit geleerd te spreken?

Wat met de stad, de 'gemeenschap', de 'maatschappij'? De leefwereld van de kinderen wordt zo rauw en zo onontkoombaar getekend, dat zich tegenover hun persoonlijke verantwoordelijkheid als vanzelf een monumentale 'maar' opdringt. Hoe schuldig is het braakland aan de buitenwijken van die stad, geklemd tussen de oprukkende metropool, het vliegveld en de grote baan die 'de grens tussen leven en dood' betekent? Hoe verantwoordelijk zijn haar politici maar ook haar architecten, haar sociale werkers, haar leerkrachten, haar bakkers, krantenmannen en theaterpubliek? Op dit niveau kan je de vraag naar maatschappelijke verantwoordelijkheid opnieuw stellen met betrekking tot

iedereen, kind en volwassene, die tussen de mazen van het maatschappelijke net dreigt te glippen: generatie- en kansarmen, allochtonen, vluchtelingen, noem maar op.

Daaroverheen situeert zich nog die vreemde, onvatbare, blinde kracht die sommigen god en anderen lot noemen. Je kiest niet waar je wieg staat. Waar liggen de grenzen van de vrije wil, waar botst de menselijke kracht tegen wat de sociologische positivist Taine *race, moment et milieu* noemt? Op het eerste gezicht lijkt Van Nuffelen het somber in te zien. De idee van determinisme vindt in *De Goeie*, de *Slechte* en de *Lelijke* haar schrijnendste voorbeeld in de anekdote rond de moeder van 'den Amerikaan': een vrouw die op eigen kracht vleugels schijnt te krijgen en boven haar omgeving uitstijgt, om er jaren later eenzaam en depressief toch opnieuw te landen. Hybris. Wie zich durft te verheffen wordt gestraft, een pessimistische gedachte. Hetzelfde donkere gevoel van voorbestemming overheerst wanneer de Goeie zegt: 'Wij spelen mee in een verhaal. Wij moeten doen wat we moeten doen.' Deze kinderen lijken willoos vastgespijkerd aan lot – wat hen in zeker opzicht zou vrijspreken van elke verantwoordelijkheid voor hun daden.

Dat zou al te makkelijk zijn. Wees gerust, er komt geen happy end, geen verzoening, geen verschoning. Net zoals Sergio Leone weigert Het Gevolg de grens tussen goed en kwaad te expliciteren. Wel schrijft zich in de grote geschiedenis een kleine menselijke nuancerings in, in de manier waarop de jongens uiteindelijk omgaan met hun 'schuld'. Rello, brute kracht, spreekt als eerste. Jaren later neemt ook de bange verteller zijn verantwoordelijkheid op. Niet dé verantwoordelijkheid, maar zijn verantwoordelijkheid, zijn deel, hoe groot of

klein dat ook moge zijn. Heeft het zin om spijt te krijgen? Is het ooit te laat om spijt te krijgen? De biecht van de Goeie maakt niet ongedaan wat gebeurd is. Maar het spreken verandert hem wel als mens. *De Goeie, de Slechte en de Lelijke* bewijst dat de mens niet helemaal machteloos staat tegenover zijn lot, en dat een woord, een spreken de wenteling van het rad kan beïnvloeden, met als gevolg: een kans.

Evelyne Coussens schrijft als freelance cultuurjournalist voor verschillende media (Zonemagazines, rekto:verso, Etcetera). Verder werkte ze als redacteur mee aan diverse uitgaven over theater, zoals *De speler en de strop*, tweehonderd jaar theater in Gent (*Snoecks* 2005). In 2008/2009 neemt ze deel aan het Corpus Kunstcritiek van VTi.